

УДК 37. 015. 3 : 37. 017. 92 - 058. 862

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ СИРІТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА ЕТАПІ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

А. О. Парасей-Гочер

У статті проаналізовано результати констатувального етапу дослідження психологічних особливостей духовного розвитку підлітків-сиріт. Вибірка респондентів складалася з вихованців підліткового віку державних закладів опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Визначено показники рівнів сформованості структурних компонентів особливостей духовного розвитку підлітків. Результати проведеного емпіричного дослідження вказують на недостатню сформованість основних компонентів та їх критеріїв, особливостей духовного розвитку підлітків-сиріт. Показано доцільність організації психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку підлітків, які проживають в інтернатних закладах.

Ключові слова: *духовність, духовний розвиток, підліток-сирота, структурні компоненти.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Сирітство та соціальне сирітство – широко відоме явище в українському суспільстві. Незважаючи на розпочатий процес реформування системи державних закладів опіки, який передбачає деінституалізацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та влаштування їх до сімейних форм виховання, проблема сирітства в Україні залишається невирішеною. Зниження духовних та моральних цінностей в суспільстві, загальна криза інституту сім'ї, яка обумовлена збільшенням темпу життя молодих людей, трагічними подіями, які склалися на сході України, погіршення рівня життя населення – ці та інші фактори являються причинами сирітства в країні.

Проблема психологічних особливостей духовного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, недостатньо опрацьована в сучасній психологічній науці, це свідчить про відсутність спеціально розробленого психодіагностичного інструментарію з

діагностики процесу духовного розвитку дітей-сиріт. Проте, в нашому науковому дослідженні ми зробили спробу дослідити та проаналізувати психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт на основі виділеної нами компонентно-критеріальної структури духовного розвитку сиріт.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поняття «духовність» та «духовний розвиток» розглядаються у наукових дослідженнях А.С.Макаренка, Г.О.Балла, М.Й.Боришевського, С.Д.Максименка, Т.М.Титаренка, О.В.Киричука, Н.В.Чепелева, І.Д.Беха, Е.О.Помиткіна, П.Р.Чамата, В.А.Ядова та ін. Психологічні проблеми морально-духовного розвитку особистості досліджували Б.Г.Ананьєв, А.А.Коростильова, О.М.Леонтєв, Л.М.Смирнова, Ю.В.Шаров, Н.Е.Шуркова, В.А.Ядов, в працях зарубіжних психологів К.Г.Юнга, К.Роджерса, Е.Бартона, Ж.Нюттен та ін.

Зазначимо, що психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт, які виховуються в закладах соціально-педагогічної підтримки, значно відрізняються від однолітків, які виховуються в родині, що пояснюється факторами, які сприяють на їх особливу ситуацію розвитку. Так, чисельні сучасні психологічні дослідження, які присвячені особливостям розвитку дітей-сиріт в умовах державних закладів опіки, знайшли своє відображення в роботах І.В.Дубровіної, А.К.Бикова, М.Ю.Кондрат'єва, Й.Лангеймер, З.Матейчик, В.С.Мухіної, Л.Я.Оліференко, А.М.Прихожан, О.Е.Смирнової, Н.Н.Толстих, Л.М.Шипіциної, Т.І.Шульги та ін.

Вченими проведені наукові дослідження щодо психологічних особливостей розвитку підлітків-сиріт в умовах інтернатів, визначені фактори які впливають на їх психологічний розвиток, проте недостатньо вивчені та науково обґрунтовані показники процесу духовного розвитку підлітків-сиріт, які проживають та виховуються в системі закладах державної опіки.

Метою статті є виявлення рівнів структурних компонентів та критеріїв психологічних особливостей підлітків-сиріт, що визначають ступінь їхнього духовного розвитку.

Вклад основного матеріалу дослідження. Методика констатувального етапу нашого дослідження передбачала виявлення сформованості рівнів виділених нами *ціннісно-сислового, пізнавального, емоційно-естетичного та комунікативно-поведінкового* компонентів та критеріїв, які активізують духовний розвиток підлітків-сиріт.

Для вирішення завдань нашого наукового дослідження було обрано низку психодіагностичних засобів, які включали: проєктивну методику

«Духовний потенціал особистості» (авт. Е.О.Помиткін) [6]; анкети «Діагностика відношення до життєвих цінностей» (колектив авторів лабораторії виховання морально-етичної культури родини та виховання РФ) [2]; опитувальник «Моє ставлення до життя» (авт. І.С.Булах) [1]; методику «Дослідження емоційно-почуттєвих станів особистості» (авт. Е.О.Помиткін) [5]; методику «Що таке добре, а що таке погане?» (авт. Л.М.Фрідман) [9]; опитувальник «Здібність до емпатії» (авт. А.Мехраб'єн, Н.Епштейн) [4]; методику «Діагностика духовно-моральної самооцінки» (авт. Л.Н.Колмогорцева) [3]; діагностику «Готовності до саморозвитку» (авт. А.М.Прихожан, В.А.Павлов) [8]; діагностику «Комунікативних установок» (авт. В.В.Бойко) [7].

На початку нашого дослідження було проведено метод спостереження за поведінкою підлітків, їх взаємовідносин з вихователями та педагогами. У ході методу спостереження фіксувались такі показники: міжособистісні відносини, відношення до оточення та вихователів (педагогів); за якими критеріями активізуються життєві цінності; спілкування та комунікація з новими учнями у колективі; наявність наполегливості та витримки в процесі занять. З метою наявності будь-яких факторів, що впливатимуть на духовний розвиток, вивчалися індивідуальні карти розвитку підлітків.

Отримані результати засвідчили, що найбільш вираженими ознаками духовного розвитку у підлітків виявились такі, як «Пізнання та самопізнання» (високий та середній рівні складають в середньому 43,5%), «Ціннісні орієнтації» (середній рівень складає 64,7%). Протилежні дані складають такі ознаки, як «Самовдосконалення» та «Самореалізація» (низький рівень в середньому складає 53,5%), «Тривожність» (високий рівень тривожності складає 44,7%), «Готовність до саморозвитку» (низький рівень складає 47,7%), «Усвідомлення особистісної значущості» (низький рівень складає 53,1%).

Основою для подальшого діагностичного дослідження основних показників духовного розвитку особистості постала інтегративна методика «Духовний потенціал особистості» Е.О. Помиткіна. За її допомогою ми вивчали окремі критерії та показники ціннісно-смыслового, пізнавального та соціалізуючого компонентів.

Як було зазначено вище, показники таких критеріїв, як *самовдосконалення* та *самореалізація* перебувають на низькому рівні (в середньому складає 53,5%). Проаналізувавши, констатуємо, що для більшості підлітків характерним є ситуативна спрямованість або відсутня потреба у самовдосконаленні та самореалізації. Можна констатувати, що відсутність у підлітків спрямованості на самовдосконалення та

самореалізацію є значною перешкодою на шляху розвитку духовного потенціалу. Тому вважаємо вкрай необхідним за рахунок додаткових освітніх програм активізувати підліткам-сиротам розвиток показників ціннісно-смыслової сфери.

Дослідження *духовно-моральних цінностей* як психологічного критерію ціннісно-смыслового компоненту духовності проводилось за допомогою методики діагностики відношення до життєвих цінностей підлітків, яка була розроблена колективом авторів лабораторії морально-етичної культури сім'ї та виховання РФ.

Слід зазначити, що аналіз показників показав, що респондентам характерна середня ступінь відношення до життєвих цінностей (64,7%), як високий, так і низький рівні майже на однаковій ступені розвиненості (16,1% та 19,2%). Таку значну розбіжність в показниках можна пояснити специфічністю стверджувальних, запропонованих в методиці. Засвідчимо, що для підлітків значущими життєвими цінностями все ж таки є цінності сімейного життя (вони мріють про це), дружніх та довірливих стосунків між собою та дорослими, самовдосконалення. Завдяки розумінню цих життєвих цінностей, підлітки мають ще більше можливостей розвиватися духовно.

Дослідження *пізнавального компоненту* духовного розвитку підлітків-сиріт здійснювався за допомогою методики Е.О. Помиткіна «Духовний потенціал особистості». На основі здійсненого аналізу ми можемо стверджувати, що критерії даного компоненту найбільш сформовані, порівнюючи з іншими трьома компонентами. Аналіз показників за трьома критеріями показав, що всі досліджувані мають практично однакові середні показники з тенденцією до високого показника (в середньому вони складають: «Усвідомлення життєвої компетентності» 36,5%, «Пізнання та самопізнання» 43,5% та «Розуміння духовних якостей» 32,3%).

Середнє значення у досліджуваних групах підлітків можна пояснити тим, що на позаурочних заняттях діти ознайомлювались з морально-духовними поняттями та якостями.

Критерій «*Пізнання та самопізнання*», середнє значення якого становило 43,5%, спрямований на інтеграцію здатності до систематизації та формулювання пізнавальних інтересів підлітків. З кількісних даних опитувальника можна сказати, що показник пізнання та самопізнання розвинутий вище ніж за середній рівень.

«*Розуміння духовних якостей*» є третім критерієм пізнавального компоненту, для діагностики якого ми скористалися допоміжною методикою Л.М. Фрідмана «Що таке добре і що таке погане»,

спрямованою на визначення обізнаності підлітками зміст понять, які відносяться до духовної сфери таких, як «добра справа або погана справа», «моральний вчинок», «чесність або нечесність» тощо. Зазначимо, що критерій «Розуміння духовних якостей» розвинутий гірше ніж попередні (середній показник якого складає 32.3% з тенденцією до низького).

Досліджуючи *емоційно-естетичний компонент* духовного розвитку підлітків-сиріт, ми використовували «Методику дослідження емоційно-почуттєвих станів особистості» Е.О. Помиткіна як базову.

Аналіз емоційно-почуттєвих станів підлітків дозволив виявити перевагу до середніх показників з тенденцією до низьких (середнє значення 42,7%), майже половина респондентів. Тобто це свідчить про епізодичність прояву позитивних та негативних емоційних станів, недостатньо сформований спектр емоцій та почуттів. Отримані результати переконують у впливі факторів підлітків-сиріт, які опинилися в ситуації емоційної занедбаності.

Аналіз емоційно-почуттєвих станів за допомогою розробленої диференціальної шкали дав змогу звернути увагу на глибину подразнених емоційно-естетичних станів та, спираючись на це, включити в програму формувального експерименту вивчення вище зазначених станів.

Для вивчення другого критерію емоційно-естетичного компоненту духовного розвитку сиріт, «Усвідомлення духовно-моральної самооцінки», ми обрали додаткову методику Л.Н. Колмагорцевої «Діагностика моральної самооцінки підлітків». За результатами даної методики констатуємо, що морально-духовна самооцінка майже нижче за інші критерії, що свідчить низьким показником в 53,1%. Хоча такий показник емоційно-естетичного компоненту, як «Емпатія» розвинутий краще (середній рівень становить 44,6% з тенденцією до високого, що в середньому складає 41,15%). Ми можемо простежити суперечність результатів між тим наскільки підліток оцінює та усвідомлює себе в оточенні з близькими та між тим, наскільки він розуміє та сприймає іншу людину.

Досліджуючи «Емпатію» як одного з найважливіших критеріїв емоційно-естетичного компоненту духовного розвитку підлітків-сиріт, ми використовували тест-опитувальник емпатичних тенденцій «Діагностика здатності до емпатії» А. Мехрабієна і Н. Епштейна, що складається з 33 пропозицій-тверджень. Так, за результатами опитування, високий рівень емпатії показали 37,7% респондентів, середній рівень – 44,6% та низький – 17,7% досліджуваних. З дослідження бачимо значну різницю між рівнями. Очевидно, діти обізнані «як треба», тому ми допускаємо, що підлітків вчили на позаурочних заняттях про такі емпатичні властивості, як

«здатність співпереживати», «думати про інших», «уявити себе на місці іншого» та ін.

Одним із основних критеріїв *комунікативно-поведінкового компонента* духовного розвитку підлітків-сиріт є комунікативні установки. Отже, за допомогою методики «Комунікативних установок» ми діагностували ступінь вираження таких *комунікативних якостей* підлітків, як обґрунтований негативізм, бурчання, негативний досвід спілкування.

Високим рівнем розвитку комунікативних установок володіють 12,3% респондентів, середнім – 43% та низьким рівнем – 44,7% підлітків. Ці дані характеризують підлітків вибірки як суб'єктів, які мають в цілому не дуже сприятливі комунікативні установки.

Наступним кроком дослідження було визначення рівнів критерію «Готовність до саморозвитку». Для отримання результатів направленості підлітків на саморозвиток ми використовували методику «Діагностика до саморозвитку» А.М. Прихожан.

Отримані результати показали низький рівень 47,7% опитуваних, а середній та високий показали майже однакові показники – 26,7%. Це свідчить про те, що у підлітків не достатньо сформований показник готовності до саморозвитку, як ми бачили з результатів дослідження критеріїв ціннісно-смыслового компоненту «Самовдосконалення» та «Самореалізація» також показали низький результат.

Для наочності з усередненими даними нижче надано графік співвідношення компонентів духовного розвитку підлітків-сиріт в умовах інтерв'ю (рис. 1).

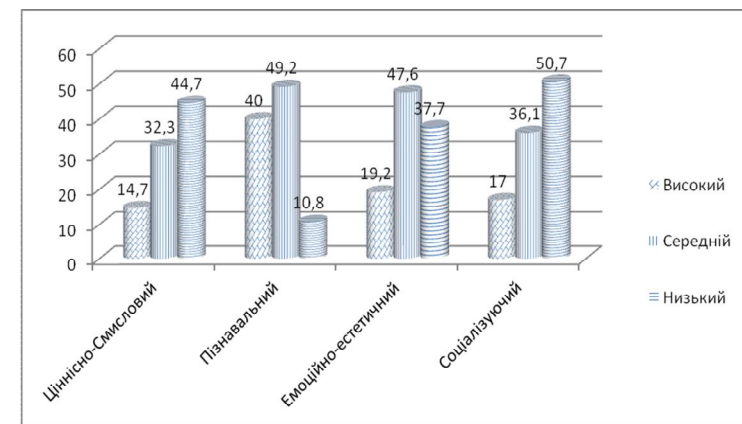

Рис. 1. Результати сформованості компонентів духовного розвитку підлітків-сиріт

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, отримані результати дослідження рівнів духовного розвитку підлітків засвідчили, що наведені нами психологічні особливості розвитку підлітків в умовах інтернатів значно впливають на їх духовний розвиток.

Таким чином, отримані первинні дані пілотажного дослідження надали змогу для організації формувального етапу емпіричного дослідження з метою підвищення ефективності процесу духовного розвитку підлітків-сиріт в умовах інтернатних установ.

Література

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка : [монографія] / І.С. Булах – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 280 с.
2. Діагностика відношення до життєвих цінностей. Колектив авторів лабораторії виховання морально-етичної культури родини та виховання РФ [Електронний ресурс] / Методичні розробки з психології // Соціальна сеть работников образования. – 2012. – Режим доступу до ресурсу : <https://nsportal.ru/shkola/psikhologiya/library/2012/09/24/zhiznennye-tsennosti>
3. Колмогорцева Л.Н. Діагностика духовно-нравственої самооцінки. [Електронний ресурс] / Колмогорцева Л.Н. // Педпортал. Библиотека материалов для работников школы. – 2015. - Режим доступу до ресурсу : <https://pedportal.net/po-zadache/obschepedagogicheskie-tehnologii-nachalnye/diagnostika-nravstvennoy-samoocenki-938788>
4. Мехраб'єн А., Епштейн Н. Опитувальник здібностей до емпатії. [Електронний ресурс] / Мехраб'єн А., Епштейн Н. // Енциклопедія психодіагностики. – 2009. - Режим доступу до ресурсу : <http://psylab.info/>
5. Помиткін Е.О. Духовний потенціал особистості: психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: посібник / Е.О. Помиткін. – К.: «Внутрішній світ», 2015. – 144 с.
6. Помиткін Е.О. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини: прогн. роботи з дітьми від 5 до 18 років / Е.О. Помиткін. – К.: Шк. світ, 2008. – 128 с.
7. Практическая психодіагностика. Методики и тесты : учебное пособие / [редактор-составитель Д. Я. Райгородский]. — Самара : БАХРАХ-М, 2008. — 672 с.
8. Прихожан А.М. Діагностика личностного розвитку дітей подросткового віку. – М.: АНО «ПЭБ», 2007 – 56 с.
9. Фридман Л.М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. Для учителя / Л.М. Фридман и др. – М.: Просвещение, 1988. – 207 с. – (Психол. Наука - школе).

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ СИРОТ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА НА ЭТАПЕ КОНСТАТИРУЮЩЕГО ЭКСПЕРИМЕНТА

А. А. Парасей-Гочер

В статье проанализированы результаты констатирующего этапа исследования психологических особенностей духовного развития подростков-сирот. Выборка респондентов состояла из воспитанников подросткового возраста государственных учреждений опеки над детьми-сиротами и детьми, лишенными родительской опеки. Определены показатели уровней сформированности структурных компонентов особенностей духовного развития подростков. Результаты проведенного эмпирического исследования указывают на недостаточную сформированность основных компонентов и их критериев, особенностей духовного развития подростков-сирот. Показана целесообразность организации психолого-педагогического сопровождения духовного развития подростков, проживающих в интернатных учреждениях.

Ключевые слова: *духовность, духовное развитие, подросток-сирота, структурные компоненты.*

ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF ORPHANS OF JUVENILE AGE AT THE STAGE OF THE ASCERTAINING EXPERIMENT

A. O. Parasiei-Hocher

The article analyzes the results of the ascertaining stage of the study of the psychological characteristics of the spiritual development of orphans of juvenile age. The sample of respondents consisted of pupils of juvenile age of public institutions exercising protection of the orphans and children deprived of parental care. The indexes of levels of formation of structural components of peculiarities of spiritual development of adolescents are determined. The results of the empirical research indicate the lack of formation of the main components and their criteria of the peculiarities of the spiritual development of orphans. The expediency of the organization of psychological and pedagogical support of spiritual development of adolescents living in orphanages is shown.

Key words: *Spirituality, spiritual development, teenager-orphan, structural components.*

Парасей-Гочер Аліна Олександрівна – аспірантка відділу педагогічної психології і психології праці в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: orion-ap@ukr.net

Parasiei-Hocher Alina Oleksandrivna – Postgraduate student of the Department of Pedagogical Psychology and Labor Psychology of Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: orion-ap@ukr.net